

процес формування обществено-политических взглядов Д.Палиева на фоне социально-экономической и политической жизни Западной Украины первой половины XX ст., освещается его участие в боевых операциях Первой мировой войны, военно-организационная деятельность в период становления Вооруженных сил ЗУНР и УНР 1918 – 1920 гг.

Ключевые слова: Дмитрий Палиев, легион УСС, Галицкая армия, национально-освободительное движение.

Oksana Medvid', Dmytro Paliv, participation in national liberation movement (1914-1920). In this article the author observes the process of D. Paliv's social and political views formation on the background of social, economic and political life of Western Ukraine in the first half of the 20th century. The author describes his participation in the military actions during World War I, military activity during the period of WUPR and UPR Armed Forces formation, 1918-1920.

Key words: Dmytro Paliv, Galician army, national liberation movement.

УДК 94 – 058.237 (477.830) “1944–1953”
II 58

Руслана ПОПІ

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЛЬВОВА У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ (1944 – 1953)

У статті на основі архівних матеріалів, більшість із яких уперше заручена до наукового вжитку, розкриваються питання, пов'язані з соціально-побутовими умовами трудівників розумової праці у перші повоєнні роки. Виявляються основні напрямки і мета сталінської соціальної політики щодо інтелігенції. Аналізуються основні джерела матеріальних надходжень різних професійних груп інтелігенції Львова, стан забезпечення житлом, особливості взаємин на побутовому рівні.

Ключові слова: інтелігенція, соціально-побутові умови, заробітна плата, соціальна політика, житлова проблема.

Новітні тенденції розвитку історичної науки пов'язані з подальшою регіоналізацією історичних досліджень, зростанням уваги до локальної, місцевої історії, що цілком відповідає сучасним завданням розвитку історичних знань. Цим зумовлена зацікавленість проблемами історії інтелігенції окремих регіонів чи центрів.

В останні роки науковці В.Баран, В.Даниленко [1], О.Рубльов, Ю.Черченко [9], Б.Ярош [11, 12], Т.Марусик [8], О.Замлинська [5], А.Русначенко [10], Ю.Киричук [6], вивчаючи становлення сталінської тоталітарної системи на західноукраїнських землях, а також політику режиму щодо різних верств населення у краї, розкривають ідеологічний тиск і репресії щодо інтелігенції. Не менш важливим є також дослідження її соціально-професійної структури, взаємин з іншими соціальними верствами.

Безпосередній внесок у розвиток української культури, попри усі тодішні перешкоди і негаразди. Питання про умови життя і праці інтелігенції в цей період досі не були об'єктом дослідження українських істориків. Автор ставить мету: на основі джерельного матеріалу розкрити основні напрямки соціальної політики сталінського режиму щодо працівників розумової праці, зокрема, з'ясувати розміри їхньої заробітної плати, стан пенсійного забезпечення, житлових умов тощо.

Перші мирні роки мало чим відрізнялися від важких буднів воєнного часу. У містах і селах України, у тому числі й у Львові, не вистачало буквально всього. Люди погано харчувалися й одягалися. Звичиними були перебої у постачанні електроенергії, виникало чимало проблем з опаленням квартир. Учителі, викладачі вищих навчальних закладів і технікумів скаржилися на те, що часто змушені були готуватися до занять при свічках, працювати взимку в холодних приміщеннях [1, 5].

Важливим показником життєвого рівня інтелігенції була зарплата. Так, у вересні 1945 р. середня заробітна плата у сфері культури Львова, в науково-дослідних установах становила 581 крб., а в апараті обвиконкому – 657 крб. Місячна платія інженерно-технічних працівників складала 770 – 960 крб. [X1, 2 – 3; 8 – 9].

На такі гроші прожити було непросто. А вже ціни на продовольчі і промислові товари були дуже високими. У серпні 1945 р., наприклад, середні ціни на продовжити харчування на ринках Львова були такими: хліб чорний – 7 крб., білий – 25, борошно пшеничне – 40, крупа гречана – 35, рис – 70, м'ясо воглове – 60, свинина – 110, масло – 130, молоко (1 л.) – 10, цукор – 2000, картопля – 4 крб. [1, 156].

У зв'язку з такою ситуацією ще в 1944 р. у Львові введено карткову систему, яка звичайно не могла забезпечувала повноцінного харчування. Водночас, розгорталася відкрита (комерційна) торгівля за підвищеними цінами. На картку викладач вишого навчального закладу, наприклад, міг отримати помісяця на одну особу: м'яса 180 грамів, жиру й цукру – по 400 грамів, круп і макаронних виробів – 1 кг 200 грамів [X1, 26].

Нестачу продовольства частково задовольняли підсобні господарства, індивідуальні городи, які надавалися інтелігенції міста. У підсобному господарстві університету, що знаходилося за 40 км від Львова, вирощували зернові й городні культури. У 1948 р. тут було заготовлено для ідальні і працівників університету 71 тону картоплі, на 28 тис. крб. м'яса, 36 тис. крб. молока [11, 90]. Такі ж господарства мали й інші вищі навчальні заклади та установи міста.

Відразу ж після завершення окупації видавалися також талони на промислові товари. У 1944 р. викладачі Львівського університету отримали тисячу талонів на 240 м вовняної тканини на суму 20 тис. крб., взуття на 10 тис., шовку на 5 тис., трикотажу на 400 тис. крб. Однак видача товарів відбувалася край нерегулярно, не кажучи вже про якість продукції та її асортимент. Так, викладачі ветеринарного інституту змогли вибрати по картках вовняну та шовкову тканину лише на 30 %. Також не отримали виділених для них тканин і одягу вчителі міста [11, 117 – 119].

Низький матеріальний рівень життя викликав невдоволення населення, у тому числі й інтелігенції, підживлював у її середовищі опозиційні настрої. Однак, як правило, більшість обирала позицію перетерпіння, сподіваючись, що ситуація з часом зміниться на краще. Окрім того, висловлювати невдоволення було вкрай небезпечно, адже критика впади розцінювалася як “ворожі промови”.

Так сталося у випадку із заявою професора І.Свенціцького 15 жовтня 1945 р. на нараді художників Львова. Як зазначалося у постанові Львівського обкому КП(б)У від 22 жовтня того ж року, з політично шкідливою наклепницькою заявою виступив директор Львівського державного музею українського мистецтва професор І.С.Свенціцький. У своєму виступі він намагався довести, що наукові працівники міста Львова не мають можливості проводити наукову роботу тому, що нібито держава не створює для них потрібних матеріальних побутових умов” [1, 5]. З побутової проблеми львівські партійні органи намагалися зробити “політичну справу”. Виступ був

пограбований як "політично шкідливий і провокаційний, що відбивав настрої політично відсталого і реакційної частини інтелігенції, зв'язаної з рештками українсько-німецьких націоналістів" [7, 292 - 293].

І Свенціцького врятувало те, що матеріали, які надходили до РНК УРСР, переконливо свідчили на користь правильності оцінки ситуації у Львові, поданої ученим. Тому обком партії таки змушений був зайнятися налагодженням поставлених населення міста, й зокрема львівської інтелігенції, необхідними промисловими товарами й продовольством [1, 3 - 5]. Згідно з рішенням Львівського міськвиконкому, створювалися спеціальні магазини для вчителів, у яких отоварювалися продовжтові картки. Освітляни у 1945 р. отримали додатково по 60 кг картоплі [XVI, 100]. Допомога також була надана медичним працівникам, які в 1945 р. отримали 12 тис. крб. одноразової грошової допомоги, 56 тонн картоплі, понад 3 тонни борошна [XVI, 70]. Ці та деякі інші заходи влади дешево пом'якшували ситуацію, але не розв'язували проблеми поставання.

Для того, щоб інтелігенція і все населення Львова "правильно" реагували на "тимчасові" труднощі, партійні органи проводили пропагандистські заходи: збори, наради на підприємствах і установах міста [XVI, 70]. Але у приватних розмовах львів'яни висловлювали своє справжнє ставлення до годинної ситуації. Радянські спецслужби їх ретельно занотовували. У секретному доносенні про реагування населення Львова на заходи уряду і партії щодо підвищення цін наводяться такі дані: "Домогосподарка Велика (з вищою освітою), реагуючи на підвищення цін, обурювалася, що за Польщі цього не було, — то позики, то податки. Все для держави, а народ живи на що хочеш". А лікар клініки медінституту Ф.Польби зауважував: "Нам ніколи не дадуть пихати вільно, чекаємо крашото, а справа йде до гіршого, не знають, що з нас здерти" [V, 124].

І все ж мирні умови сприяли тому, що населення, хоча й повільно, налагоджувало життя і побут. У червні 1945 р. указом Президії Верховної Ради СРСР скасовано обов'язкові позаурочні

роботи, відновлено восьмигодинний робочий день, щорічні випустки для робітників і службовців. У грудні 1947 р., після того, як було досягнуто довоєнного рівня виробництва ряду продуктів харчування, стало можливим скасування карткової системи. Тоді ж було проведено і грошову реформу, надзвичайно злириницьку для населення, яке по суті втратило свої заощадження. [II, 297]. Треба зазначити, що частина службовців, які займали керівні посади і отримали завчасно інформацію про умови обміну грошей, використали своє становище і внесли значні суми грошей в ошадкаси, але за це суттєвого покарання не понесли [V, 99].

У кінці 40-х — на початку 50-х рр. у місті розширювалася мережа підприємств громадського харчування. З'явилися буфети та їдальні в окремих школах, технікумах та вищих навчальних закладах [VI, 85]. Лише при медінституті діяло 3 їдальні, які обслуговували 700 — 750 осіб. Середня ціна страви становила 1 крб. 50 коп. На початку 1953 р. у Львові функціонувало 100 їдальень, 34 було організовано на підприємствах міста. 39 — при середніх і вищих навчальних закладах [VI, 92 — 93]. Проте задоволення потреб у громадському харчуванні було незначним. Пропускна спроможність більшості їдальень залишалась малою, що призводило до їх перевантаження; вони були погано забезпечені посудом, обладнанням; вони були погано забезпечені і привілейованих груп службовців було місцеве партійне і радянське керівництво. Воно отримувало не тільки високу заробітну плату, але й мало прямий доступ до матеріальних ресурсів, користувалося різними пільгами. У 1948 р. заробітна плата першого секретаря Львівського обкому партії становила 2000 крб., другого секретаря — 1800 крб. Завідувачі відділів отримували по 1600 крб.; зав.секторів — 1250, інструктори — по 1150 крб. Перший секретар Львівського міськкому партії отримував 1900 крб., зав. відділом — 1400, інструктори — 850 крб. [VI, 66].

Порівняно високою була зарплата науковців та викладачів вищих навчальних закладів, особливо тих, які мали науковий ступінь доктора наук і вчене звання професора. У 1948 р.,

наприклад, посадовий склад старшого наукового співробітника інституту АН УРСР у Львові становив 2500, а молодшого – 980 крб. [3, 32].

Деято з представників творчої інтелігенції працював за сумісництвом тим поповнював сімейний бюджет. У вищих навчальних закладах Львова постійно працювали художники, архітектори, композитори місцевих відділень творчих Спілок. Підробляли також окремі лікарі, потай ведучи приватну практику. Така діяльність засуджувалася владою, вважалася “одним з найбільших пережитків капіталізму” [XVII, 178].

Щоб забезпечити стабільний достаток творчої інтелігенції, особливо тієї частини, яка намагалася виконувати настанови партії, існувала спеціальна система державних замовлень, а отже – одержання надвисоких гонорарів. Гонорари художників Львова за ідеологічні тематичні роботи наприкінці 40-х років досягали навіть 18 тис. крб. [XIV, 8 – 9].

Певним додатком до зарплати інтелігенції були суспільні фонди споживання, що йшли на фінансування соціально-культурних заходів. За рахунок цих коштів здійснювалися виплати на час хвороби, профспілкові відпустки, пенсії, на медичну допомогу, стипендії.

Пенсійне законодавство СРСР 40-х рр. не враховувало львівський стаж науково-педагогічної роботи львівської інтелігенції. І тому вихід на пенсію для багатьох з них означав справжнє животіння. Це повною мірою відчував на собі, наприклад, історик О. Терлецький, відправлений після звільнення з посади доцента університету на пенсію. Її розмір становив 150 крб., тоді як прибиральниці одержувала 220 [3, 32].

Деякі місцеві художники похилого віку взагалі не отримували пенсії через те, що міністерство фінансів зарахувало їх до категорії представників вільних професій. До таких потрапили відомі в регіоні митці О. Кротохвиля-Відимська, Л. Труш, А. Манастирський, М. Возницька, С. Альбіновська, О. Курялас та ін. [XIII, 46]. Для того, щоб покращити становище митців, які не отримували пенсії, їм постійно видавали різні грошові дотації, але це була мала і нестабільна допомога.

У повоєнні роки для багатьох інтелігентських родин гострою залишалася житлова проблема. Коштів на індивідуальну забудову, звичайно ж, не було, до того ж дефіцитними були будівельні матеріали. Тому надії були лише на отримання квартир у будинках, які націоналізувала держава.

У 1944 – 1946 рр. у місті вивільнився значний житловий фонд у зв'язку з переселенням польського населення, вийдем багатьох українських сімей на Захід. Як правило, після арештів житло теж конфісковувалося державою. У звільнені квартири масово поселилися прислані зі східних областей УРСР та інших республік Радянського Союзу вчителі, лікарі, науковці, інженерно-технічні працівники. Дуже швидко виявилось, що мірантів прибуло стільки, що на всіх не вистачає житла. Так, у 1945 р. чимало вчителів, які прибули на роботу до Львова, змушені були ночувати на вокзалі, у знайомих, у класних кімнатах [XVI, 100]. В університеті не мали житла 4 професори, 4 доценти, 4 старші викладачі, 4 асистенти. В політехнічному інституті 16 викладачів потребували помешкання, в педінституті – 40, медінституті – 36, ветеринарному – 25 [У, 117 – 119]. Така ж ситуація була й серед інших груп інтелігенції. У відповідній записці завідувача сектора образотворчого мистецтва начальницького Львівського обласного відділу мистецтв при обласкомкомі про умови праці і побуту художників міста зазначалося: “Демобілізовані офіцери, орденоносці, художники Леонов, Сінер, Любчик, Ліценер, Левницький, Борейко без квартир... художник Курялас і художник Ліпінський проживають в тісних напіврозвалених приміщеннях” [7, 100]. У зв'язку з таким становищем міська влада намагалася розв'язати проблему шляхом перерозподілу наявного житлового фонду. Почали практикувати так зване ушіплення житла, суть якого полягала в тому, що до власників окремих упорядкованих квартир підселили співмешканців.

У міському і районних житлових управліннях Львова у ці роки панував безлад, свавілля і беззаконня. Так, учителем СП № 8 Гуменюку і Буднику райвиконкомом виписав ордери на квартири, але документ на це помешкання також отримав і

вселення в нього начальника районного управління НКДБ [XVI, 100]. Демобілізований з армії художник Є. Левханян отримав ордер на квартиру, але її зайняла інша сім'я, що теж мала відповідний дозвіл. Незважаючи на рішення рай- і міськвиконкомів, Є. Левханян залишився без помешкання. У квартири художині А. Слоневської (дочки І. Труша) вночі вселено сім'ю, а її речі без жодних на не підстав викинуто. Художник Свідерський на законних підставах мешкав у квартирі на вулиці Дверницького, 49, але його разом із сім'єю за розпорядженням обласного прокурора міліція з помешкання виселила [XV, 4]. І таких прикладів можна навести чимало.

Захопити добрі квартири насамперед вдалося тим, хто мав реальну владу. Про це у своїх спогадах письменник Анатолій Дімаров розповідає: "На професорській колонії тепер професурою і не пахло. Всі особняки захопили відставники від майорів аж до генералів, які щільно обсіли міста України. Вихідці із Смоленщини, Московщини та інших регіонів неосвяжної Росії, вони навіть не думали повертатися додому — осідали на Україні. Їх охоче приймало начальство, налаючи поза чергою квартири, будинки, щедро наразаючи землі під забудову" [4, 34 — 35].

І все ж, значна частина вчителів, лікарів, викладачів вищих навчальних закладів і технікумів, працівників творчих спілок поліпили свої житлові умови. Надавалася додаткова площа для кабінетів, творчих приміщень [XIV, 497].

Отже, соціальна політика тоталітарного режиму була досить суперечливою. Заходи щодо поліпшення матеріального становища населення "врівноважувалися" іншими, протилежними, що були по суті наступом на соціальні інтереси народу. До таких заходів можна віднести, зокрема, примусову організацію державних позик, запровадження досить високого податку для малосімейних і навіть скасування запроваджених у роки війни скромних виплат фронтовикам за бойові нагороди.

Загалом же соціальна політика радянського керівництва у повоєнний час продовжувала відображати стан перманентної змобілізованості, підтримки надзвичайних умов. Сталінський режим спекулював на ентузіазмі трудящих, постійно закликав населення "затягнути тугіше паски", щоб "вистоятти у

капіталістичному оточенні". Соціальне становище інтелігенції Львова, як і більшості населення СРСР, не було стабільним і захищеним, хоча притаманні радянському суспільству суперечливі тенденції — до вирізнення привілейованої верхівки номенклатури та урівнювання розподільчих відносин щодо основної маси громадян — залишилися незмінними.

І. Центральний державний архів вищих органів влади та управління. — Ф. Р-2. — Оп. 7. — Спр. 1767.

II. Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО) — Ф. II - 4. — Оп. 1. — Спр. 60.

- III. ДАЛО. — Ф. П-3. — Оп. 3. — Спр. 266.
 VI. ДАЛО. — Ф. П-3. — Оп. 1. — Спр. 112.
 V. ДАЛО. — Ф. П-3. — Оп. 2. — Спр. 458.
 VI. ДАЛО. — Ф. П-3. — Оп. 3. — Спр. 264.
 VII. ДАЛО. — Ф. П-3. — Оп. 3. — Спр. 265.
 VIII. ДАЛО. — Ф. П-3. — Оп. 3. — Спр. 696.
 IX. ДАЛО. — Ф. Р-283. — Оп. 1. — Спр. 34.
 X. ДАЛО. — Ф. Р-283. — Оп. 3. — Спр. 2199(6).
 XI. ДАЛО. — Ф. Р-2018. — Оп. 1. — Спр. 10.
 XII. ДАЛО. — Ф. Р-1654. — Оп. 1. — Спр. 10.
 XIII. ДАЛО. — Ф. Р-1654. — Оп. 1. — Спр. 86.
 XIV. ДАЛО. — Ф. Р-1694. — Оп. 1. — Спр. 90.
 XV. ДАЛО. — Ф. Р-1694. — Оп. 1. — Спр. 29.
 XVI. ДАЛО. — Ф. Р-402. — Оп. 3. — Спр. 3.
 XVII. ДАЛО. — Ф. Р-402. — Оп. 3. — Спр. 79.

1. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946 — 1980-ті рр.) // Україна криза віки. — К.: Альтернативи, 1999. — Т. 1.3. — 304 с.
 2. Верт Н. Історія советського государства. 1900 — 1991 / Пер. с фр. — М.: Прогресс-Академия, 1992. — 480 с.

3. Галайчак Т., Луцький О. Інститут суспільних наук: Сторінки історії // Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність. Збірник на пошану проф. Ю. Ю. Сливки — Львів. — Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. — С. 16 — 56.

4. Дімаров А. Прожити і розповісти // Березіль. — 1998. — № 3-4. — С. 31 — 39.
 5. Замлинська О. Ідеологічний терор та репресії проти творчої інтелігенції у перші повоєнні роки (1945 — 1947 рр.) // Київська старовина. — 1993. — № 2. — С. 73 — 80.

6. Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40 — 50-х років ХХ ст. — Львів: Видавничий центр Львівського університету, 2000. — 304 с.

7. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Том I. — 1939—1953. — К.: Наукова думка, 1995. — 750 с.

8. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя і діяльності (40 – 50-ті рр.) – Чернівці: вид-во Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, 2002. – 461 с.
9. Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталинізна й доля західноукраїнської інтелігенції 20 – 50-ті роки ХХ ст. – К.: Наукова думка, 1994. – 350 с.
10. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні. Національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х рр. – К.: Університетське видавництво "Трульварі", 2002. – 519 с.
11. Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30 – 50-ті рр. ХХ ст.). – Луцьк: Редакційно-видавничий видав. "Вежа" ВДУ ім. Леся Українки, 1999. – 184 с.
12. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30 – 50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект) – Луцьк: Надгір'я, 1995. – 176 с.

Руслана Попп. Соціально-бытowie условия интеллигенции Львова в первые послевоенные годы (1944–1953). В статье на основании архивных материалов, большинство из которых впервые вводятся в научный оборот, раскрываются вопросы, связанные с социально-бытовыми условиями работников умственного труда в первые послевоенные годы. Овещаются основные направления и цель сталинской социальной политики относительно интеллигенции. Анализируются источники материальных доходов разных профессиональных групп интеллигенции Львова, состояние обеспечения жильем, обеспеченности взаимоотношений на бытовом уровне.

Ключевые слова: интеллигенция, социально-бытовые условия, заработная плата, социальная политика, жилищная проблема.

Ruslana Popp. Social and mode-life conditions of Lviv intellectuals in the first post-war years (1944–1953). This article is based on the archival documents most of which have just been lead into the scientific usage and discuss the questions connected with social and mode-life conditions of mental-workers during the first post-war years. The main trends and Stalin's social politics aim towards intellectuals are depicted in the article. The main sources of material new comings of different professional groups of Lviv intellectuals, also the level of dwelling, particularities of the relations on the leveled mode-life are analyzed.

Key words: intellectuals, social mode-life conditions, wages, social politics, problem of dwelling.

УДК 338.109.12(09)(477.8)
С31

Михайло СЕНЬКІВ

ТЕХНІЧНЕ ОСНАЩЕННЯ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ КОЛГОСПОДНОГО ВИРОБНИЦТВА ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ (кін. 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст.)

У статті проаналізовано оснащення, структуру та ефективність сільськогосподарського виробництва в період утвердження радянської системи господарювання в аграрному секторі західного регіону України. Показано, що колективне господарство було малоефективне: збирали низькі врожаї сільськогосподарських культур, малопродуктивним було технічне.

Ключові слова: колгосп, МТС, технічне оснащення, ефективність виробництва, продуктивність праці.

У другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття в західноукраїнському селі тоталітарний режим здійснював насильницьку колективізацію, яка супроводжувалася жорстокістю, страхіттям і депортаціями населення у віддалені регіони СРСР. Сотні тисяч селян були відчужені від приватної власності. У жертву сталінській доктрині соціалізму було принесено долі багатьох невинних людей, знищено одвічний селянський уклад, побут, традиції, культуру, християнську мораль.

Події, що відбувалися на теренах західноукраїнських земель у перші повоєнні роки, вже висвітлювалися у працях Б.Яроша [16], О.Тенартовича [9], В.Когута [5, 6], Ю.Киричука [4], В.Гаврилюка [2] та інших. Зокрема В.Когут у праці "Колективізація в західноукраїнському селі" показує складний